

УДК 316.613.434

К. І. Шкарлатюк

АГРЕСІЯ ТА ЗДАТНІСТЬ ДО ПРОГНОЗУВАННЯ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У статті висвітлено проблему підліткової агресії у її взаємозв'язку зі здатністю до прогнозування. Здатність передбачити, спрогнозувати наслідки майбутніх агресивних проявів дає можливість підліткам стримувати антисоціальні дії. Розвинене почуття відповідальності й уміння скласти правильний прогноз подальшого розвитку подій повинні знижувати рівень підліткової агресії. Описано результати дослідження взаємозалежності агресії та здатності до прогнозування в підлітковому віці.

Ключові слова: агресія, агресивна поведінка, прогноз, здатність до прогнозування, підлітковий вік.

Шкарлатюк Е. И. Агрессия и способность к прогнозированию в подростковом возрасте. В статье рассматривается проблема подростковой агрессии в ее взаимосвязи со способностью к прогнозированию. Способность предвидеть, спрогнозировать последствия будущих агрессивных проявлений дает возможность подросткам сдерживать антисоциальные действия. Развитое чувство ответственности и умение составить верный прогноз дальнейшего развития событий должны снижать уровень подростковой агрессии. Описываются результаты исследования взаимозависимости агрессии и способности к прогнозированию в подростковом возрасте.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение, прогноз, способность к прогнозированию, подростковый возраст.

Shkarlatyuk K. I. Juvenile Aggression and Ability to Forecast. The article is devoted to the problem of juvenile aggression in its interconnection with ability to forecast. Ability to anticipate and prognosticate consequences of the future aggressive features gives an opportunity for the teenagers to avoid antisocial actions. Developed sense of responsibility and ability to forecast future development are to reduce the level of juvenile aggression. The results of empiric research which show interdependence between aggression and ability to prognostication are represented in the article.

Key words: aggression, aggressive behavior, prognosis, ability to forecast, adolescence.

Постановка наукової проблеми та її значення. Умови сучасного розвитку соціально-економічних процесів, труднощі адаптації і соціалізації в суспільстві позначаються на психологічному самопочутті, породжуючи внутрішні конфлікти, напругу, агресію. Частими є прояви демонстративно-зухвалої поведінки, негативізму, цинізму серед підлітків.

Агресивні тенденції найчастіше проявляються в підлітковому віці, коли відбувається перехід до нового щабля розвитку особистості; серед підлітків посилюється негативізм, частішають випадки проявів жорстокості й агресивності.

На думку багатьох фахівців, саме агресивність, поряд із тривожністю, виступає найбільш частим проявом особистості дитячому й підлітковому віці. Актуальність цієї проблеми підтверджується і сучасною криміногенною ситуацією, коли швидкими темпами зростає насильницька злочинність серед молоді.

Для українського суспільства пріоритетним є курс на формування особистості з активною життєвою позицією, здатної до волевиявлення в неагресивний толерантний спосіб, тому актуальними є дослідження, спрямовані на пошук засобів попередження та зменшення проявів агресії в школярів підліткового віку.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Останніми десятиріччями приділяють значну увагу вивченню агресивної поведінки підлітків (А. О. Реан, Л. Н. Семенюк, О. В. Хренников, С. Г. Шебанова). У дослідженнях підліткового віку висвітлено вікову динаміку, соціалізацію агресії (А. О. Реан, Л. Н. Семенюк); статеві відмінності (І. О. Фурманов), зв'язок агресивної поведінки із соціальним статусом підлітка в групі однолітків (П. Ковальов); дії макросоціальних чинників, сім'ї (Н. В. Алікіна, О. Б. Бовть) на агресивну поведінку.

Однак недостатньо вивчені питання впливу соціальних й індивідуально-психологічних чинників на прояви агресії в учнів підліткового віку, а також проблема їх корекції.

Мета статті – дослідження взаємозв'язку здатності до прогнозування й агресії в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У підлітковий період посилюється ймовірність появи агресивних форм поведінки, які набувають характеру усталених патернів. Агресія – поширене явище серед підлітків, яке не обмежується лише делінквентними особами.

Зростання агресії серед підлітків зумовлено, головним чином, поширенням ситуативних проявів агресії серед неагресивних особистостей, які становлять більшість школярів.

Підлітковий вік – період активізації агресивних проявів, що пов'язано з проблемою самовизначення, почуттям дорослості, пошуком власного “Я”. Специфічною особливістю агресивної поведінки в

підлітковому віці є її залежність від групи однолітків на тлі сумнівів щодо авторитету дорослих [3]. Отож, агресивна поведінка – достатньо звичайне явище для дитячого й підліткового віку. Більше того, у процесі соціалізації особи агресивна поведінка виконує низку важливих функцій. У нормі вона звільняє від страху, допомагає відстоювати свої інтереси, захищає від зовнішньої загрози, сприяє адаптації. На думку А. Бандури, для розвитку особистості підлітка небезпечні не стільки самі агресивні прояви, скільки їх результат [1]. У разі, коли насильство дає увагу, владу, визнання, гроші, інші привілеї, у підлітків із великою ймовірністю формується поведінка, заснована на культурі сили, яка може скласти основу соціального функціонування і дорослих людей (наприклад, у кримінальних угрупованнях).

Аналізуючи чинники, які “підвищують імунітет” молоді до насильства, насамперед згадують такі: наявність моделей із позитивними зразками поведінки, розвиток почуття самоповаги та самоефективності, почуття надії щодо майбутнього, віра в себе, розвинуті соціальні навички, різні види творчої діяльності, внутрішній локус контролю [3].

Здатність передбачити, спрогнозувати наслідки майбутніх агресивних проявів дає можливість підліткам стримувати антисоціальні дії. Розвинене відчуття відповідальності й уміння скласти правильний прогноз подальшого розвитку подій повинні знижувати рівень підліткової агресії. Тому в цьому дослідженні спробуємо відповісти на запитання, чи існує взаємозв’язок між здатністю до прогнозування та підлітковою агресією.

У психологічній науці є багато робіт із питань, які стосуються феноменів прогнозування й антиципації як “випереджувальної діяльності” (П. К. Анохін); “моделі потрібного майбутнього” (М. О. Бернштейн), “здатності діяти з випередженням” (Б. Ф. Ломов, Є. Н. Сурков); фактору розвитку регуляції поведінки (Т. Б. Булигіна).

Здатність до прогнозування трактують як здатність діяти та приймати ті або інші рішення з певним тимчасово-просторовим випередженням відносно очікуваних, майбутніх подій. Розвиток здатності до прогнозування на розумовому рівні в підлітковому віці характеризують такими особливостями: 1) якісним удосконаленням мислення як опосередкованого й узагальненого відображення дійсності в її істотних зв’язках та відносинах; 2) інтенсивним розвитком тих якостей розумової діяльності, які є специфічними саме для прогнозування (перспективність, урахування ймовірнісної природи майбутнього, доказовість прогнозу); 3) значним удосконаленням, порівняно з іншими

віковими групами рефлексії, на процес прогнозування (усвідомлення мети, плану під час встановлення причинно-наслідкової залежності й узагальненості вербального виразу прогнозу) [7].

Підліток стає здатним не тільки уявляти різні можливі шляхи перетворення даних для їх дослідного випробування, а й може логічно тлумачити результати цих дослідних проб. Окрім того, що підліток здатний підніматися над дійсністю за допомогою прогнозування та контролю своїх уявних образів, він учиться чудово рефлексувати свої розумові дії й операції, отримувати від цього інтелектуальні емоції.

Які особливості планування в підлітковому віці? Не всі сторони планування з віком розвиваються рівномірно. Більшою мірою, порівняно з іншими сторонами планування, удосконалюються його операціональні характеристики. За іншими показниками (визначення мети плану, перспективність планів) спостерігають істотні позитивні зміни, які належать до періоду підліткового та юнацького віку. Саме ці показники більшою мірою відображають прогностичну суть планування, тому можна стверджувати, що підлітковий вік є чутливішим до розвитку цілепокладання та перспективності у сфері планування.

Те, наскільки швидко підліток здатний вийти на рівень теоретичного мислення, визначає глибину засвоєння ним навчального матеріалу й розвиток його інтелектуального потенціалу.

Відмінності між здатністю дітей і підлітків до прогнозування пояснюють характером процесів обробки інформації. Підлітки здатні проаналізувати більше інформації, розглянути всі можливі зв'язки й відносини між фактами, роздумувати про це логічно, виробити різні варіанти рішення та спрогнозувати заздалегідь, ще до ухвалення остаточного рішення та вибору безпосередньо дій.

Прийняття рішення – складний процес, який включає пошук й обробку інформації для знаходження допустимих варіантів. Цей процес включає пошук новаторських і нетрадиційних рішень, оцінку і надійності джерел інформації, і можливих варіантів рішення. При цьому важливу роль відіграє здатність до прогнозування, оскільки потрібно усвідомлювати, що ухвалення рішення пов'язане з відповідальністю за його наслідки. Слід володіти знаннями з відповідних галузей і когнітивними здібностями, достатніми для роботи з великим обсягом інформації.

Починаючи із середнього підліткового віку, молоді люди чудово розуміють, у чому полягає процес прийняття рішень. Чим старшими

стають підлітки, тим більше варіантів рішень вони розглядають, тим більше уваги звертають на можливі наслідки своєї поведінки. Отже, здатність до прогнозування трактують як здатність діяти та приймати ті або інші рішення з певним просторово-часовим випередженням відносно очікуваних, майбутніх подій [6].

Вибірка, яку ми здійснювали, охоплювала 90 підлітків 13–14 років – учнів сьомих і восьмих класів ЗОШ № 14 м. Луцька. Для виявлення взаємозв'язку між здатністю до прогнозування й агресією в підлітків використано такі методи: тестування; кількісно-якісний аналіз; математична обробка даних. У роботі використано методики: діагностичний опитувальник агресивних проявів Басса-Дарки [4]; “прогностичне завдання” Л. А. Регуш і Н. Л. Сомової [5].

Опитувальник Басса-Дарки виявляє такі форми агресивних і ворожих реакцій: фізична агресія; непрямая агресія; схильність до роздратування; негативізм; підозрілість; вербальна агресія; почуття провини [4].

Показниками здатності прогнозування в методиці “Прогностичне завдання” були рівні успішності прогнозування, що здійснюється як установлення причинно-наслідкових зв'язків, планування, перетворення уявлень, висунення та розвиток гіпотез.

Результати діагностики здатності до прогнозування розподілилися так: високий рівень – у 31,1 %; середній – у 34,4 %; і 34,4 % досліджуваних мають низький рівень здатності до прогнозування.

Під час порівняння даних, отриманих досліджуваними після діагностики здатності до прогнозування, з даними, одержаними з кожного показника агресивних проявів, ми отримали такі результати (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл показників здатності до прогнозування й агресії в підлітків, %

Здатність до прогнозування Рівень	Агресія								
	фізична			вербальна			непряма		
	низький	середній	високий	низький	середній	високий	низький	середній	високий
низький	3,3	8,9	22,2	4,4	7,8	22,2	1,1	8,9	24,5
середній	11,2	18,2	4,4	7,8	21,1	5,6	5,6	22,2	6,7
високий	24,4	4,4	2,2	20	6,7	4,4	20	6,7	4,4

Аналіз таких показників агресивних проявів, як дратівливість, образа, підозрілість, негативізм, свідчить про відсутність їх взаємозв'язку зі здатністю до прогнозування.

Проведені математико-статистичні розрахунки показали, що існує зв'язок між здатністю до прогнозування та вербальною, фізичною і непрямую агресією.

Після дослідження взаємозв'язку між здатністю до прогнозування і фізичною, непрямую, вербальною агресією встановлено, що всі ці ознаки тією чи іншою мірою розподіляються нерівномірно між низьким, середнім і високим рівнями здатності до прогнозування.

Так, підлітки з високим рівнем здатності до прогнозування здебільшого показали низький рівень фізичної агресії (78,6 % досліджуваних); підлітки з середнім рівнем здатності до прогнозування – 54,84 % середнього рівня фізичної агресії; 32,26 % – низький рівень. У підлітків із низькою здатністю до прогнозування високий рівень фізичної агресії в 64,52 % випадків. Отже, ми можемо стверджувати стосовно проявів фізичної агресії: чим вищий рівень здатності до прогнозування, тим нижчий рівень фізичної агресії.

Підлітки з високим рівнем здатності до прогнозування в 64,3 % випадках показали низький рівень вербальної агресії; підлітки із середнім рівнем здатності до прогнозування – 61,3 % середнього рівня вербальної агресії. Досліджувані з низьким рівнем здатності до прогнозування в 64,5 % випадках мають високі показники вербальної агресії. Отож, можемо стверджувати: чим вищий рівень здатності до прогнозування, тим нижчий рівень вербальної агресії.

Респонденти з високим рівнем здатності до прогнозування показали низький рівень непрямой агресії в 64,29 %; досліджувані з середнім рівнем здатності до прогнозування – 64,52 % середнього рівня вербальної агресії. Підлітки з низьким рівнем здатності до прогнозування в 70,97 % випадках отримали високі показники вербальної агресії. Це означає, що й у цьому разі ми можемо стверджувати: чим вищий рівень здатності до прогнозування, тим нижчий рівень непрямой агресії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підлітків характеризують емоційною нестійкістю, вони стоять перед вибором свого подальшого навчального та професійного шляху. Незалежно від фаху, який обере молода людина, вона має впевнено почуватись, уміти проектувати свій життєвий шлях, прогнозувати найближче та віддалене майбутнє.

Що ж до уявлення особистості про її власне майбутнє, то воно є невід'ємною частиною її життєвого шляху й утворює суб'єктивний образ її розвитку.

Для запобігання агресивної поведінки, зменшення інтенсивності проявів агресії доцільно розробити психокорекційну програму, спрямовану на формування прогностичного мислення, розвиток здатності до прогнозування, професійне самовизначення, а також якостей та здібностей, необхідних у майбутньому.

Література

1. Бандура А. Теорія соціального научіння / А. Бандура. – СПб. : [б. и.], 2000. – 360 с.
2. Батраченко І. Г. Психологія антиципації / І. Г. Батраченко. – Д. : Вид-во ДНУ, 2009. – 264 с.
3. Дроздов О. Ю. Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / О. Ю. Дроздов. – Чернігів, 2003.
4. Практикум по возрастной психологии / под ред. Л. А. Головей, Е. Ф. Рыбалко. – СПб. : Речь, 2001. – 668 с.
5. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего / Л. А. Регуш. – СПб. : Речь, 2003. – 352 с.
6. Тихомиров О. К. Психология мышления : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / О. К. Тихомиров. – М. : Изд. центр “Академия”, 2002. – 288 с.
7. Шадриков В. Д. Способности человека / В. Д. Шадриков. – Москва : Ин-т практ. психологии ; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1997. – 288 с.
8. Ядов В. А. Самореализация и прогнозирование социального поведения личности / В. А. Ядов. – Л. : Наука, 1979. – 264 с.